

על יצירת ש"י עגנון

אלכסנדר ברזל
עיתון צורה

(על שאלת צידוק התמורות ועל העימות בין שלמות ההווה ובין דרך האדם בעולם) בסיפורו של ש"י עגנון 'לפנים מן הווה'

אקח עמי מילים ואבאר את המחצה כדי להוציא מפורש מן הכתוב. (עמ' 46)¹
שעה אחת קטנה יש כיום צום כיפורים שהגוף מתבטל והולך ונעשה כולו נפש.
כך הייתי אני בכל שעה שהיתה לאה מזדמנת לי. (עמ' 43)
הנה אנחנו שובים למקומנו נשכ נא עוד מעט... (עמ' 49)

היכן זה 'מקומנו' שאנו שבים אליו, אחרי השעה הקטנה של הווית חשבון הנפש והדין בה הגוף עיבר צורתו ונעשה כולו נפש, וזו סבבה את משכן טהרתה שלפנים מן החומה? האמנם יש צידוק למקומות שמוזן לחומת טהרה הנשמה ולשעות שמעבר לשעה הקטנה של יום הדין? לירושלים שמחוץ לחומה מה? עמק שמאחורי בצלאל ועד "עמק הארוזים" (עמ' 20-27): "ל' יפו ומשובותיה" ול" שומרון ובנותיה... הגליג התחתון והגליל העליון וביותר... אותן שתי הקבוצות כנרת דגניה... וכן. מרחביה, שדומה היה עלינו בריאה חדשה ברא השם בארץ ועם חדש נולד בהן, וכשהייתי אומר דגניה הייתי אומר עליה "ארץ דגניה" (עמ' 19-20), האם הם 'מקומותינו' שאנו שבים אליהם? מה בין מקומותינו אלה לבין משכן נפשנו במיטבה, בין עלילות חיינו, נדודינו, פועלינו בהם לבין חלומנו לברוא אל "החדר... משיירי הארמון שחרב" (44)? שמה "ירושלים של מעלה בנויה לפי דוגמא של מטה, כמו שישראל נונים למטה כך בונים שם למעלה. כיוצא בזה ערכה, כפי שישראל מרחיבים את ירושלים למטה כך מרחיבים שם את ירושלים של מעלה... כמידת פסיעותיו של אדם בעולם הוזה בירושלים של מטה כך נותנים לו בירושלים של מעלה?" השעה דוחקת להעמיד שאלות אלו, כי באותה ירושלים שלמטה הנבנית ימי קילקול הגיעו "לקיץ הרבה ושותתים אנו דו" (204)² "ראיתי את הימים הבאים לקראתנו כעדת עיוררים שאינם יכולים לראות את השעות הבאות עלינו בלא אורה ובלא שמחה ובלא

ברכה" (28). מנין תבוא האורה למקומנו, לימים הבאים, ליום המעש? חשבון זה מתבקש להיעשות, וטוב אם יעשה אחד אשר יודע לחלום את סיפור "שני הייעים שאינם מתפרשים" (7 ועוד ועוד), של הנשמה בטהרתה העלופה ושל הממשות בלבטתה. "ובכן עלינו לגג ומאותו גג לגג אחר וראינו משם כל מה שירושלים מראה לרואיה, לפי האדם ולפי השעה ואף שאיני כדאי דומה הייתי עלי כאילו אני הוא האדם ורוחי השעה". (6 - הדגשה שלי)

בשלוש הוויות מתארעת ההתמודדות עם הבעיה של בקשת 'מקומנו', בשלושה סיפורים היא מוצגת, בשלוש נערות ממוקדת, והוויה רביעית וחמישית חבריה ברקע. שלוש ההוויות הן שלושת קוטבי המתח, כאן וברבים מסיפורי עגנון; לרוב השלושה מצטמצמים לשניים: קוטב ירושלים - של הקדושה, השלמות, המסורת, התום, אבל גם העירעור, החדלון והספק, מצד אחד; וקוטב יפו - של החול, החדש חסר-השורשים, של המתמורות התכופות, של ריצה ונדידה והפוש, אבל גם של אי-שקט יוצר, מצד שני. בין הרי האבנים לבין גבעות החול נמתחים חיי הגיבורים.³ בסיפור זה שבו הבעיה הוצגה בחריפות מיוחדת, שורטטו שלוש ההוויות - והרביעית ברקע, - בנפרד; כאן יועמדו למבחן כל כיווני הרוח של היהדות המחפשת דרך.

סיפורו של קוטב ירושלים שלפנים מן החומה, סיפורה של לאה, ממצוקת נפש נולד, מסיכסוך פנימי ותמיהות, נוכח הציפיות שלא נתממשו ואולי לא יכלו להתממש, לגבי אפשרות זיקוקה של המציאות לכדי נשמה בשלמותה ושיעבודה של הנשמה לגוף - למציאות. "בן לויתיה של הנשמה זה הגוף שנעשה נרתיק לנשמה ואני הוא הגוף ואני הוא הנרתיק. עכשיו שהלאיתי את בת לויתיה שלא לצורך גמור ושלא לצורך כל עיקר שבפחזותי דימיתי שהיא אני היא ואני הוא וכל אשר אני הפץ רשאי אני לעשות בה... פירשה ממני ושבה לבית אביה ובית אביה סגור בעדי ובקירותיו שקולם כקול אשכולות הגפן לא אמצא פתח, ועור הרקיע מתקמט כמו שהיה כבר וכמו שיהיה לעולמים (50 - הדגשה שלי). מסקנה אחרונה זו, שבאקורד המסיים את הסיפור, הלכה וצמחה מתחילתו. לפנים מן החומה עמד אך שוב אינו עומד על תלו בית אביה של לאה, בית גידולה של הנשמה בנתיבותה, את "האבנים השבורות... שיסע הזמן" (5). בודאי לאה (הנאה ו) (הענוגה שאין בכל העולם כולו נאה הימנה וחכמה הימנה), אלא שהיא "נוהגת בעצמה ובמלבושיה כאילו לא חל שינוי בעולם ולא יחול בו שינוי" (7) לאה זו, הנשמה המבקשת לשמור את הנצח המזוקק באידיאה, בעוד "רוח מתחלפת ברוח ורוח ברוח" (7). אינה יכולה להיות קיימת בממשות. הוויתה חלום, סיפורה חלום, אשליה בחלום. (אינני מכיר סיפור אחר של עגנון שבו הגיש מפתח במידה כה מופלגת לקריאת סיפורו, ליתר דיוק של מימד אחד בסיפורו, הוא הגיש מפתח של לאה וירושלים לפנים מן החומה, כאילו לשתף את הקורא במודעות לאשליתי - חלומי שב'שילול' אתה ובה. "הואיל ורוח נכאה מביאה אותי לידי דיכודך הנפש ודיכודך של הנפש מביא עלי חליים רעים, התחלתי חושב מחשבות מה אעשה להציל עצמי מרעתי. הפכתי את מעשה היום לחלום חזיון לילה... - הרי עירבוב תחומים היה כאן, כדרך שאדם רואה את עצמו בזמן שהוא חולם חלום... הראו לי בחלומי שאין שלום בנפשי ונפשי געה ונדה ממקום למקום... ולהלן: " הפכתי חלומי לסמל... בצרת נפשי התחפשתי הלכתי אל הסמלים (עמ' 49). לאה - הנשמה, ה'אני' הגוף, וכו'. סיפור-ערגה זה של הנפש הלאה עם 'נרתיקה' שבממשות מתרחש בטייל-של-ערגה "בלא שיעור ובלא סוף יותר ממה שכל

יוזכר נא בקצרה כי בסיפור זה קיבל קוטב מרחבי הארץ הדגשה מיוחדת. "דומה היה עלינו בריאה חדשה ברא השם בארץ ועם חדש נולד בהם וכשהייתי אומר דגניה הייתי אומר עליה ארץ דגניה" (20), כמוה כארץ ישראל. בריאה חדשה עולה על קוטב זה ועם חדש; ומן הראוי להיזכר במשקלן של מלים אלו 'חדש' ו'חדשה' אצל ישעיהו ויחזקאל ובתהילים: שיר חדש ולב חדש וארץ חדשה ושמיים חדשים, ואצל ירמיהו ברית חדשה ושוב בעזרא לב ורוח חדשים.

כבר היה רמז דומה בסיום 'תמול שלשום', ששם במתח שבין ירושלים ויפו - וכל משמעויותיהן, נשחק יצחק קומר ו"לא זכה לעמוד על הקרקע לחרוש ולזרוע" במקום שם "מקצה הארץ ועד קצותה באו רועים עם עדריהם, ומן האדמה הרוויה עלה קול הצאן... ושמחה גדולה היתה בעולם", "כל הכפרים שביהודה ושבגליל שבשפלה ושבהר העלו פרי תבואה וכל הארץ היתה כגן אלהים" (7-606) זהו הסיפור שמסתיים בהבטחה שלא קויימה: "נשלמו מעשירי של יצחק, מעשיהם של שאר חברינו וחברותינו יבואו בספר חלקת שדה" (607), שכן "אחינו ואחיותינו בני אל חי עם ה' העובדים את אדמת ישראל לשם ולתהלה ולתפארת" (607) - הקוטב הזה יש בו כדי לפתור את בעיית המתח בין קוטב ירושלים וקוטב יפו, בו יש קדושת ירושלים וחיינות יפו בהידושה. חלקת שדה לא נכתב, אבל בסיפורנו 'לפנים מן החומה' חזר עגנון ואישר את המסקנה הישנה, "ארץ דגניה" היא בריאה חדשה, משכן חדש לנשמה.

מקצת רמז נשמע גם בסיפור 'אורח נטה ללון'. ר' שלמה "עמד בתוך חלקתו" שב"רמת רחל וציפורים טסו על ראשו וניקרו באילנות... הן עדות לישראל שגאולתה נקורבה" ו'הזכיר את חבריו הצעירים וסיפר בשבחם" (3-442). באותו סיום עלה מהמרחק גם קוטב חמישי, זה קוטב שבוש, קוטב הירידה. ר' שלמה דחה את קבלת מפתח בית-המדרש הישן שבשבוש, שכן לא יחזור עוד לקוטב-הווייה זה. "אם יעזרני השם אשב אמתין כאן לרגלי המשיח" (444), כאן בחלקה, בין האילנות, ומובטח לו לר' שלמה שהמשיח ימצא אותו שם.

יש ירושלים שמחוץ לחומה, 'מקום... סמוך לירושלים' (20). אף שם יש נערה, תמר שמה.⁷ "עיינה כיו" - תערובת שלא מקוטב הקדושה ולא מקוטב החול. שרויה בירושלים וחיה הווית יפו, את התהיה של טרם בשלות לבחירת דרך. (20) "בחורים שמחורים אחריה... תלמידי בצלאל (באים) לצייר אותה... מורי הסימנריון כדי ללמדה חכמה ומדעים והיא מכנסת את עצמה בתוך חדרה בין המון פרחים" "הרבה שהיתה לוקטת בעמק מאחורי בצלאל" (20). מסבירה פנים לזקני ירושלים, מטיילת עם צעיריה, אל הרים וגבעות מושכת היא את הטויל "חזרנו ועלינו חזרנו וירדנו. כל גיא עמוק מחברו וכל גבעה גבוהה מחברתה... כולם כאחד מגדלים פרחים ועשבים המריחים... ולא ההרים והעמקים והגיאיות בלבד עושים ציצים ופרחים אלא אף סלעים שבהרים ואף צלעות ההרים ואף נתיבות מפותלים וארחות עקלקלות... אף הם מגדלים פרחים", (5-23), בארץ-פרחים נמצא להם בית אביה של 'לאה'. של הנשמה, בורא ציצים וצמחים ונותן שמוותיהם, לא לפנים מן החומה. "לא מן ההרים רמים בלבד רואים את הארץ, אף מן העמקים ומן הגיאיות רואים את הארץ" (26). "אבל עיקר ראיית הארץ תלויה במזל היום ובמזל השעה." (26) היא תלויה במידת הזיקה שבין הוויתנו עתה לבין מה שקדם לנו, במידת הציפות של יניקתנו.

אדם יכול להלוך ויותר ממה שמוגדר בזמן. (5) בטיול שבחלום אין אבני נגף וכל עקוב נעשה למישור (7). העבר שולט בטיול: לאה מחפשת עת עברה, את בית אביה, שהרי הוא שוב אינו בין החומות האלה, "העתיק דירתו לעיר חדשה". (6) "ידו כל יכולה" היתה ובכל זאת תושבי העיר התחמקו מעירו וגרמו לו עצמו לעזוב אותה.⁸ ירידת העם וירידת אבי נשמתו, בעל ביתו לפנים מן החומה, אין לה פשר, מותירה תמיהה ובושה. כל עוד שריו היה העם ב'דירת' גלותו, שום תחבולות לא יכלו להביא את ירושלים להתגלות לפניו, ועכשיו שבא סוף לירידה צריך היה ש"ירושלים אשר מנעה עצמה ממן בחלומות (תעמוד) לפניך בעצמם יופיה והדרה ואתה יושב בה ומתהלך בקרבה ואתה שמח ביישובה ורואה בתיקונה" (10) אומרת לו נשמתו, לאה. אלה שירושלים זו ביישובה ובתיקונה אינה עירה של לאה ואביה לפנים מן החומר - שהרי הבית סגר בריחויו שלא אוכל לבוא" (49). אף אל בין החומות באים עכשיו דרך "שער" (5), מן הקוטב של החול ושל התמורות.

מתבקש לספר לה לנשמה, ללאה, בטיול החלומות והערגה שאין לה פורקן, את סיפורה של הנערה ביפו, על הקוטב הזה נבנה משהו חדש. אכן, במקום רמ"ח מצוות 'עשה' ושס"ה מצוות 'לא-תעשה' יש בה ביפו 'רמ"ח משרדים ושס"ה לשכות" (14), אבל כל טוב העולם מרוכז בה, "תפוחי זהב שלה טובים מכל תפוחי הזהב שבעולם" (14) וראויים אלה להישלח אל אלה שטייל-לא-טייל עם נשמתו התמחה בחלומה המלווה את הנערה ביפו הוא עצמו זה שטייל-לא-טייל עם נשמתו התמחה בחלומה שלפנים מן החומה, אבל כאן הוא כולו ממשות. כל הבתים נפתחים לפניו, עד כי אלכסנדרה⁹ אומרת לו בהתפעלות: "רואה אני שכל מפתחותיה של הארץ בידיך" (18) פירות רצתה - יש לו מפתח לחדר מלא פירות, פרחים - יש לו בחדר האחר; בול למשלוח מכתב בחדר השלישי; קהווה - בעד חדר אחר; מעיל - אף זה יש בחדר... אחר, וכולם אינם חדרו שלו, אלא רק אותו חדר הוא שלו שכלל לא הלך לגור בו. כל בעלי החדרים היו בדרכים, התרנצו עסוקים, מחפשים, נדחקים. הווית יפו רוחשת גם היום, גם ספקות. (14-19) היא עומדת 'בעצם יופיה והדרה'. כמראה אשר לתפוח זהב קודם גמר בישולו היה מראה העיר ריח של לימון, של יסמין, של מימי הים, של חול לח, של צמח הים היה נודף והולך" (16 - הדגשה שלי). מול העיר שאבניה שבורות, כאן עיר 'קודם גמר בישולה' בזינוק ראשית. גם הרקיע של יפו מלא "כל מיני צבעים שבעולם" (17) והוא מריע לים "ועמדתי אני ונסתכלתי במעשה שמים וים שאין אני כדאי לספר" (17). אין העיר הזו הבנויה על חול נחותה מכל-וכל לירושלים על הר-אבניה. "אני אפילו אני דר בירושלים פעמים ירושלים עוקרת את עצמה מפני יפו ומשובותיה, מפני שומרן ונבנותיה"⁶, מפני הגליל התחתון והגליל העליון... (19-20). זו ההווה החדשה אף היא גושאת פירות ומביאה את הנשמה לערגה, ולו גם הזהב שברקיע "נתחבר לכסף, לנחושת, לנחושת קלל, לבדיל לעופרת לברזל, לכל מיני מתכיות שאינם חשובים כל כך כזהב" (17). זו העיר שאל חדריה יש מפתחות, ולו גם לשהיות-עראי, ולו רק כאורח-ישעה, אבל כמי שבכל מקום בבית, שותף, עוזר. לפנים מן החומה הבית חרב, אילו גם היה מפתח אין מה לפתוח בו, "הבית סגר בריחור" (49). ביפו זו מפוזות נערות על שפת הים - שלוש, ארבע, שש (כרמז לסיפורים אחרים - ר' הטרע 3), דבר אינו ודאי בה, אינו טופי בה. מעילים נודדים מלוכש אחד למשנהו (זה מלכוש הוויתם של כל גיבורי עגנון); כאן כותבים מכתבים ומחכים להם, נשלחים ולא מגיעים, אבל הבשורה מרחפת באוירה

תמורת היו בעולם. היה חורבן והיתה גלות, שוב אין כוח לינוק מכווחם של ימים ראשונים, כאילו לא אירא דבר " בראשונה יניקתם של הימים ושל השעות היתה מן הימים הראשונים ומן השעות ועכשיו יניקתם מכווח כוחם של הימים שעברו ושל השעות שעברו". (26) אבל גם "דור זה דור שלנו הימים יונקים מן הימים שלפנינו שהיו יונקים מן הימים הראשונים". (26) צידוקו של הדור הזה כאן, בין הרים ועמקים, אחרי חורבן וגלות בא מן הרציפות המגיעה" דרך "ימים עברו אל ימים ראשונים". תחושה זו מביאה את המטיילים אל עמק הארזים ואל "הבית הקטן השרוי בתוך הארזים" (27) שמפתח דלתו נמצא בכיסו של המספר-החדש. זה העמק וזה הבית שתמר מתאוה לשבת בו לעולם. בספר שמואל ב' פרק ז' 2-7 מסופר על דוד המלך המתכוונן לבנות בית-המקדש, שכן "אנוכי יושב בבית ארזים וארון האלוהים יושב בתוך היריעה". בספור, כאן בבואת האם הקדמונה של דוד המלך, תמר זו מירושלים החדשה, מתאוה לבית ארזים קטן זה בעמק שלרגלי ירושלים. האם ראשיתה של בניה חדשה מהדהדת באירת התמונה או הילופה של הוויה ראשונה, חילוף בכון בזכות רצף היניקה?

ושוב עם לאה, אשר "ראתה ועמדה ותהתה על אותו אדם שעומד בירושלים ומספר דברים הנעשים מחוץ לירושלים" (27). אולי אם בטייל ראשון לא נמצא בית-אביה עומד ומצפה לשבים אליו, שמא בטייל שני ימצא? שהי "אינה דומה ראייה ראשונה לראייה שניה" (28) "אבל אגיד ולא אכחד, תוך כדי דבר מפקפק הייתי, אם באמת יפה כוחה של ראייה שניה מכוח ראייה ראשונה... וכי ירושלים בעינינו תלויה, שאם רוצים לראות רואים ואם רוצים לראות רואים יותר?" (28) ישנו צירוף-ביטויים בעייתי במבעי הציפייה לקראת 'ראיה שניה', המבוקשת להיות ודאית יותר, מבטיחה יותר שלווה הנפש לפני מן החומה. "אם נזכה נבחין, אם נזכה לראות בבנינה של ירושלים נבחין בין ירושלים בתורבנה לירושלים בבנינה, כלומר בין ירושלים של היום לירושלים של גלות (28) ההדגשות שלי). שני הזוגות אינם מתחברים אם נצמצם את המונח 'בבנינה' על 'בית המקדש' או על 'שלפנים מן החומה', שכן הם 'שכורים ומשוסעים'; והם אף אינם מסתברים גם הצירוף שומר על סדר האמירה: 'חורבן' עם 'היום' ו'בבנינה' עם 'של גלות'. יש להבין את המצד מקומו של קטע זה (אחרי הרגיעה מפני 'המכשלה' של סיפורו את קורותיו 'מחוץ לירושלים' - כיפור, ב'ארץ דגניה' ובירושלים שמחוץ לחומה' שהכוונה בתיבה 'בבנינה' 'מימים ראשונים' ו'משעות של עבר', מירושלים שלפנים מן החומה ומולה ירושלים של גלות היא זו שבחורבנה, היא היתה מוקד הגעגועים בימי הירידה שאין לה פשר, הירידה שבאה כעונש עוונות. ירושלים זו אכן 'סגורה', אבל מקרינה על כל אשר נוצר ממנה. על כך מעיד הסיפור בתוך הסיפור על החסיד, נאמן ירושלים שלפני מותו השקיף מעל הגג למרחוק ופסק כי "ירושלים של מעלה בנויה לפי דוגמא שלמטה, וכיוצא בזה ערכה, כפי שישאל מרחיבים את ירושלים למטה כך מרחיבים שם את ירושלים של מעלה" (30). הרחבת ירושלים עד קצה חלקות השדה היא הוויה כשרה, מעמד-נפש ראוי להיהודי לעת זאת. ראייה שניה אינה מחדשת דבר. אביה של לאה אינו לפני מן החומה ואין ללאה תשובה אם ישוב עוד. אלה אשר גרמו לו לעזוב את ביתו הרגילו עצמם בעיר החדשה, בשיבת עראי של הבית הרחוק, שתמיד הוא זקוק לתיקון (38-40), אלא שאין לו תקנה.

נמצא הבית הישן חרב וריק והבית החדש הולך ומתפרק אף הוא, ועמו דייריו, "העיר יורדת ירידה אחר ירידה והם יורדים ירידה אחר ירידה" (39). לפני מן החומה שרויים

עדיין מאלה שאת אביה של לאה "הכעיסו בהבליהם" (39 ועוד) והם מוסיפים הבל על הבל - מה תמה אם אין לו רצון לכונן מחדש את ביתו צורפים עושים תשמישי קדושה ונוי וצלמים וצלבים לצלילי הגרמופון עם צליל זמירות אבותיהם (41); שמי בתי כנסיות מאספים עפר ארץ ישראל ומוכרים לכמרים (2-41). "כל העולם כולו אינו אחיד בסדר... אם אין העולם בסדר כלום אף יהודים צריכים להניח את סדריהם?" (42) אם הנשמה משוכה אחר עיר זו שלפנים מן החומה, שבית אביה אינו עומד בה על תלו ושיושביה הניחו סדריהם, בודאי שהשיבה אליה שרויה בחלום ובאשליה. כניסה ראשונה ב"טיסה" היתה (5), דימו להם "עליה במעלות שיוורדים בהן" וש'רגלו של אדם שוקעת בהן ואינה עולה" (5); כניסה שניה מסתיימת ב"ירדנו במעלות שיוורדים בהן" (47) ללא אשליות עוד. אבל ליציאה זו קדמה עוד שעת מנוחה בחדר הקטן שנשתייר מן הארמון החרב, חדר מחדרי המשמר, שכובה על האבן הקשה שפרוש עליה "מעילה... שבצאתה מבית אביה לקחה עמה... מפני שנוי העתים" (45) זה מלבוש רוחה המגן על הנשמה מפני קור הזמנים, ההיסטוריה שהכבידה שחורקשיותה. (האבן-הזמן+עגנון עצמו מגיש מפתח זה לפירוש-עמ' 50) כאן, שכובה על האבן השחורה ועל מעילה, רוחה הנשמה כולה, גופה וראשה כנגד חור החלון" (46) כמצפה שמא בכל זאת ישוב אביה וישובו אלה שגרמו לו לרדת מעירו כי ירדו בעצמם. "פיה היה פתוח למחצה וראיתי ששאלה גדולה בפיה" (46). זו השאלה שהאיש היהודי כאן ועתה צריך היה לענות עליה: 'היכן מקומך?'. כניסה שניה פתחה את הפצעים מחדש. החורבן-חורבן, הירידה - ירידה, השיבוש - שיבוש. "נכמרו נחומי עליה, שהאיש שעשתה עמו היום אינו יודע להשיב על שאלתה" (46-הדגשה שלי). תשובה אין, אבל נחומים יש. יש אפשרות של תיקון, יש אפשרות של 'הרחבת ירושלים', של חידוש הוויה, גם אם "שני הרעים שאינם מתפרשים" - הוויה הטהורה, הדבקה כולה באידיאה המזוקקת, והוויה הממשית-היסטורית, -נתפרשו בכל זאת בצאתם דרך 'שער יפו לעיר החדשה לאה שוב לא דיברה: "אימצתי את ליבי ודיברתי אליה ושויתי לדברי כוונות רבות ודקות שמתכסות בכמה רעיונות שמתוכות בין השכל ובין הלב" (48) בין הגעגועים אל "ימים ראשונים" של טוהר כאילו "לא חלו שינויים" ו"לא יחולו" של הלב, לבין דעת השכל את הממשות. "ואולם לאה אטרה את פיה ולא השיבה דבר". "... נשאתי את עיני אל לאה אולי מה שלא יעשה הפה יעשו העינים, ושני משמשי לבי שתי עיני שלי לא עשו יותר ממה שעשתה לשוני". "עמדת י ונתתי ידי על מצחי כאדם שסועד את עשתונותיו

"נבוכים היו עשתונותי וכל אחד לעברו טעה". השאלה הזו אל הוויה היהדות נוכח החורבן לפני מן החומה, ומבוכת הנפש ניכחה, אינה קלה לקבל תשובה. אשליית השלמות לא תעזור, אשליית ביטול העתים לא תעזור. "פתאום נמצאתי עומד יחידי. הלכה לה לאה, הלכה ממני" (48). דבר לא יעזור, היא נעלמה. "ידעתי להיכן נעלמה והיכן היא, אל בית אביה שבה ובבית אביה יושבת" (48), אבל הרי בית אביה חרב והוא לא שב אליו, אל אשליית ואל חלום בית-אביה שבה הנשמה. ממילא לא חשוב עוד מה שיש עוד לומר: "לא נשאני לבי לבוא שמה, כי לא נשא אותי אביה עקב אשר הלאיתיה. ועתה אחר אשר עזבה ושבה אל בית אביה לא יתנני אביה לבוא אל הבית" (48), שהרי הבית לפני מן החומה אינו עומד עוד כקודם. "עוד הרקיע מתקמט כמו שהיה כבר וכמו שיהיה לעולמים" (50). אלא הרקיע הזה צבע בוהב את ימו של יפו והצהילה את ציפורי השיר בארץ דגניה ובמרחביה והפריח פרחים בעמק הארזים, שבו נתרחבה ירושלים. יש גם "עיבור צורה" (43), לא "חלילה התחפשות", אלא שינוי הצורה ושמירת התוך כשם שהיתה התעלות הנפש בשעת געגועים אל לפני מן החומה, כך עשויה לשמור

הגפוש על תוכה-מיטבה נוכח הוית הרחבת ירושלים, אם יישמר רצף שקיקותה אל ימים ראשונים ואל שעות עברו.

מז הראוי לזכור כאן את הסיום של הסיפור 'עם כניסת היום' (הנראה לי סיפור-מפתח של כלל היצירה של עגנון). ביתנו חרב ונסנו מנוסת בהלה, מכל בגדינו לא נשאר דבר ואף כותונתה האחרונה של הנשמה נשרפה- ודווקא מאש נר הנשמה, שהתקרבה אליה יותר מדי, - ואותה השאלה מנסרת באויר של ערב יום הדין: כיצד להתחיל מחדש. וכשעמד היהודי עם נשמתו העירומה "בעזרה של שני כתי הכנסיות ושל בית המדרש הישן" ('עד עמ' קעז) ונפתח ארון הקודש, ראה שם בין ספרי התורה את הספר החדש שכתב הוא "לעילוי נשמת ימים עברו" וחבל חזק החזיק את הספר" שלא יחליק ולא יפול". וממראה זה של החדש בתוך הישן נפתח השיר החדש, לפה שאוון לא שמעה כמותו. יש צידוק להרחבתה של ירושלים בהווה החדשה⁹.

נספח

הסיפור הבא יהיה 'לפנים מן החומה', 'כיסוי הדם', מסביר את דחיפות השאלה. ההווה החדשה נמצאת בקלקלתה. יש לערוך את חשבון הגפוש של העבר מחדש, של זיקות אשר חלמנו עליהם, למדוד את הכוחות. אין מקום לאשליה של תום. 'לפנים מן החומה' מציא את בית-האב חרב ודלתו חסומה.

'כיסוי הדם' מציא את אשליה תום-הגלות כחלום שווא. "הרבה דברים שאירעו אותנו בימינו הרי הם תולדות אותנו המעשים שלא ראינו אותם כדאים ליתן דעתנו עליהם" (65) גם משם, החורבן רימוז: לא היה שם "קץ לדברי ריבות וקטטות ומחלוקת ובוכו ממון ושוחד וקלקול משפחות וחילול השם. עכשיו שחרבו הערים ובטלו הקהלות ורוכן נהרגו במיתות קשות ואכזריות... אשרי מי ששכחם, אני אינני שוכח אותם. ולולא דבריהם שאמרנו צרות אחרונות משכחות את הצרות הראשונות הייתי אומר, הם שהכירו את הצרות מן השמועה נוח היה להם לשכחן, אני שהכרתי את הצרות הראשונות מן הראייה קשה לי לשכחן". (65) "אוי לי אם אומר, בארץ ישראל גרוע מבחוצה לארץ... (66). סיפור זה קודר יותר מן הראשון. כנראה עגנון הזקן כאב את קילקולה של ההווה הארץ-ישראלית החדשה עד כדי כך שלא נותרו לו אפילו האופקים של הווה חידוש ותיקון. לא כאן המקום לפרט בעינינו של סיפור קשה-חזות זה, אך מומלץ לקורא לצרף את קריאת שני הסיפורים אהדדי.

(כפר החרש - אוניברסיטת חיפה)

- האוביברסלי: הבעיות המטפיזיות של יחס בין גוף ונפש, אידיאה ומציאות, נצח והווה, וכד', ואף לגבי הבעיות ההיסטוריות הכלל-אנושיות בשעה זו: מסורת-רוח ותמורות-העיתים, וכד'. כמעט ולא אוכל להרחיב עתה את היריעה לשם קריאת הסיפור 'כפשוטו' אם יש דבר כזה, מכל מקום 'כפשוטו' במובן של מצע לשוני-אסתטי 'בלתי-אמצעי'.
- מובאה זו לקוחה מהסיפור השני שבקובץ 'כיסוי הדם', אשר לא ידון כאן בהרחבה, אולם בנספח ארמזו לזיקה שבין שני הסיפורים.
- יותר מבכל סיפור אחר של עגנון חוזרים כאן מרכיבי סיפורים אחרים ובמיוחד של אלה אשר בהם המוח בין הקטבים מבודד ביותר: שבועת אימונים, גבעת החול, תהילה, פנים אחרות, עד עולם, תמול שלשום, (ועוד גם בלבב ימים ו-היה העקוב למישור).
- זיהוי אביה של לאה עם אלוהים מתחייב ממש משפע הרמזים שבסיפור, שאין כמותם שקופים בכתבי עגנון: "לאה) על אבן אחת שיחקה בכוכות ועל אבן אחת חקק לה אביה צורות אותיות לשון הקודש, וגו'" (8) - "אעמוד ואראה אם יהל אור בחלון ביתה... ואולם קול נשמע מארבע קירות הבית שנהלק לכמה קולות כענבים באשכול. התחילו הקולות מתדמים לענבים שחורות שיין עצור בקרבן, וממנו מן היין הזה כל הכרם מאיר. ומשראיתי את האור הזה ואת הקולות האלה..." (48) - ודי להזכיר ישע' ה': "כי כרם יי צבאות בית ישראל" ואת כל הפסוקים שלפניו ושלאחריו (והאשכולות-תלמידי חכמים, בפרושים שונים), ואת הפירושים לשיר א' 6, ואת מעמד הריסיני (לראות את הקולות), ועוד ועוד.
- אודה כי בין כל שפע שמות עגנון בסיפוריו זה האחד שלא נרמזתי שום רמז לפירושו. אשמה להיעזר בכל מי שימצא כזה.
- כדאי להדגיש בשנת תשל"ט שהשם 'שומרון' מוטב כאן על חדרה, עמק חפר ושאר מקומות יישוב הארץ באיזור ההוא 'בתוך הקו הירוק'!
- תמר אשת ער ייחלה לבן ולא זכתה, לא מאישה הראשון ולא מאישה השני. כיצאנית בשער העיר צריכה היתה לפתות חותנה כדי לזכות כפרי-בטן והיתה לאם שרשרת הדורות שבאו עד דוד המלך, שעדיין לא הוכשר לבנות את בית המקדש, אבל בנה את העיר שבה ביום מן הימים תקום החומה ולפנים לה 'הארמון'.
- המונח 'עיקור צורה' מופיע בפסחים לו ע'ה והלאה. הכוונה שם לשינוי צורה עדי קילקול שלם, הפוסל את כשרהקרבן. במקום זה משתמש עגנון באותו מונח במונח החיובי, 'עיקור צורה' בכתיבת התעלות הגפוש. ניתן לצרף מתח-משמעויות זה לפסוקים הרבים שבהם השתמש עגנון בצורה דומה, כדי להבליט את הבלתי-יודאי, הפתוח-לשאלה, המשתמע לשתף פנים.
- כדי לא לעבור על המידות הרצויות של הכתוב באכסניה זו, ויתרתי על דייון חזר בשפע הסמלים של עגנון המחוקים את המסקנה. רבות נכתב כבר על ה'יצבע' - שינויי ההווה לטוב ולרע (כאן בהקשר ליפו וגם מחוץ לירושלים), על הציפורים - על כך ר' רשימתי אודות הסיפור 'ציפורי' "הטא הכליאה ושברה" - שבספרי 'השיחה הגדולה' (ספרית הפרועלים 1971), על מכתבים ובית הדואר וכל הקשויים שבשליחת או קבלת הבשורה בעת מבוכות, ועוד ועוד. ייזוהר - בהקשר לכך, - הקורא הבלתי-מנוסה פן יתייחס בחומרה אל 'משחק' של עגנון כאן (כמו במקומות רבים) בהתחמקותו הספרותיות. השימוש החוזר בכמעט כל סיפורי עגנון על מילים ומוטיבים, אינו משאיר ספק שכל אלה אינם מתפקדים כמקומותיהם כמוטרי מידע פשוטה, אלא שהם מחזיקים את בני ה'רעיונות במערכת-סמלים קבועה ונושאת משמעויות. ממילא אין זה אלא משחק, אם אומר: "עשיתי את אשר לא עשיתי עד עתה. הפכתי-חלומי לסמל אשר שונא אני לו מכל דבר אשר אשנא. רק את הדברים הברורים אותם אוהב כי ברורים המה ולא אוכל לשאת את המלים שפוערים את פיהם לקבל חוק לבלי חוק. אכן, לא עשה עד עתה מעשה כמו פה: בירור הסמלים, מתן מפתח.